

MIROSLAVA ANĐELKOVIĆ
Filozofski fakultet, Beograd

VITGENŠTAJN O SMISLU I BESMISLENOM*

Sažetak: Jedan od problema *Tractatusa* jeste odnos jezika i stvarnosti ili pitanje o korespondenciji između toga kako o svetu mislimo i govorimo i kakav svet jeste, pri čemu Vitgenštajn tvrdi da postoji jaka veza između jezika i mišljenja. Tražeći odgovor na temeljno filozofsko pitanje o granicama mišljenja, budući da se one mogu povući samo u jeziku, Vitgenštajn ispituje osobine idealnog jezika u kojem se o besmislenom ne može govoriti, polazeći, pri tome, od Fregeovog shvatanja smisla, koje, kako ću pokazivati, svodi na apsurd. Zatim, Vitgenštajnovu ključnu razliku između kazivanja i pokazivanja rasvetljavam dovodeći iskazivost u vezu sa Gaunilovim shvatanjem poimanja, a pokazivost sa uslovom „zamislivosti prema rečima“. Na kraju, izvodim zaključak da je besmisleno ono što ne zadovoljava ni Gaunilov ni Vitgenštajnov uslov.

Ključne reči: smisao, značenje, misao, stvarnost, kazivanje, pokazivanje, besmisleno

1. GRANICA

1.1. GRANICA IZRECIVOG

Ludvig Vitgenštajn (Ludwig Wittgenstein) je u svojim dvadesetim godinama¹ napisao delo koje je doživelo veliko filozofsko priznanje. Radi se o *Logičko-filozofskoj raspravi* (*Logisch-Philosophische Abhandlung*, 1921.) koja je poznatija pod naslovom *Tractatus Logico-Philosophicus* što je naslov koji je za izdanje na engleskom jeziku (izašlo 1922.) predložio Džordž Edvard Mur (George Edward Moore)². Iako je prvi put objavljena 1921. godine, dakle kada je Vitgenštajn već ušao u tridesete godine, on je *Logičko-filozofsku raspravu* završio u toku leta 1918. godine, a odmah po završetku rata i puštanja iz zarobljeništva, 1919. godine pokušavao je, bez uspeha, da

---

* Zahvaljujem Rastku Jovanoviću i Andreju Jandriću na tome što su ovaj rad čitali u završnoj verziji i izneli bitne komentare i dali mi korisne sugestije. Takođe im zahvaljujem na razgovorima koje smo u više prilika vodili o različitim problemima Vitgenštajnovе filozofije a koji su mi veoma pomogli da svoja razmišljanja o Vitgenštajnovim filozofskim stanovištima bolje uobličim i razvijem.

1 Ludvig Vitgenštajn je rođen 26. aprila 1889. godine u Beču, a umro je 29. aprila 1951. godine u Kembridžu.

2 Georg Henrik von Wright, "Introduction", *Ludwig Wittgenstein - Letters to C. K. Ogden with Comments on the English Translation of the Tractatus Logico-Philosophicus* (ed. G. H. von Wright), Basil Blackwell, Oxford, 1973, str. 3.

nađe izdavača. Pet izdavača ga je odbilo da bi *Rasprava* na kraju izašla u *Annalen der Naturphilosophie* uz napomenu čuvenog Vilhelma Ostvalda (Wilhelm Ostwald), urednika, da je rad objavljen zahvaljujući velikom poštovanju prema Bertrandu Raselu (Bertrand Russell)³. Vitgenštajn je na osnovu ovog dela stekao titulu doktora filozofije na Univerzitetu u Kembridžu a kasnije katedru na istom Univerzitetu, dok su ga u Beču dvadesetih godina prošlog veka veliki naučni i filozofski umovi izučavali od reči do reči znajući ga, verovatno, gotovo naizust.⁴

Rasprava ili *Tractatus* sastoji se od sedam teza, pri čemu uz svaku, osim uz poslednju, slede razjašnjenja u vidu precizno numerisanih podteza. Pored toga što je izložena bez pratećih objašnjenja, jedino slavna zaključna teza ima normativni karakter, ona glasi: „O čemu se ne može govoriti, o tome se mora šutjeti“ (7)⁵. Štaviše, ova teza ne samo da je u vidu maksime, već ima i ton paradoksa, jer podrazumeva da mi ne čutimo uvek o onome o čemu se ne može govoriti, odnosno da govorimo o onome o čemu se ne može govoriti.

Naravno, može se poigrati sa smislom Vitgenštajnovih reči kao što je to učinio Rasel u Uvodu za *Tractatus* rekavši kako „na kraju krajeva, g. Wittgenstein uspijeva da kaže prilično mnogo o onome što se ne može reći“⁶. Kažem „poigrao“ jer očigledno Vitgenštajn ovde pod „govorom“ ne podrazumeva upotrebu jezika koja spolja gledano izgleda kao pravilna. Jezik, kao posrednik između misli i stvarnosti, treba da bude u vezi sa stvarnošću, ispravnost govora zavisiće, stoga, od toga da li je i na koji način ova veza sa stvarnošću uspostavljena. U kakvoj su vezi jezik i stvarnost, jedan je od problema koji se razmatra u *Tractatusu*.

Mogućnost govora o nečemu, ili izrecivost, kategorija je koja se od kategorije neizrecivosti razlikuje s obzirom na smisao (*Sinn*). Sve što je izvan kategorije smisla jeste neizrecivo i o njemu se mora čutati, odnosno o besmislenom (*unsinnig*) se ne može govoriti. Jednostavo, nasuprot „jeziku“ kojim se može govoriti i o besmislenom stoji idealan jezik u kojem se o besmislenom ne može govoriti. U *Tractatusu* Vitgenštajn opisuje osobine takvog jezika – pri tome je svestan da istraživanje kojim dolazi do ovih osobina podrazumeva prekoračivanje granica izrecivog. „Moji stavovi rasvetljavaju time što ih onaj tko me razumije na kraju priznaje kao besmislene kada se kroz njih, po njima, preko njih popeo napolje. (On mora tako reći odbaciti ljestve pošto se po njima popeo.)“ (6.54). Zaista, ako zamislimo crtanje granice, ono će podrazumevati mnoge probne i pomoćne linije, od kojih, na kraju, samo jedna može biti granica. Konačno, samo jedna može ostati ucrtana, ostale se, pošto su poslužile svrsi, moraju izbrisati.

---

3 *Ibid.*, str. 1-2.

4 U periodu od 1924. do 1926. pripadnici Bečkog kruga su *Tractatus* analizirali rečenicu po rečenicu. Cf. Oswald Hanfling, “Logical Positivism”, *Routledge History of Philosophy (vol. IX) - Philosophy of Science, Logic and Mathematics in the Twentieth Century* (ed. S. G. Shanker), Routledge, London, 2004, str. 195.

5 Navedeno prema Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* (preveo Gajo Petrović), “Veselin Masleša” – “Svijetlost”, Sarajevo, 1987. (drugo izdanje, prvo izdanje je iz 1960. godine). Svi navodi iz *Tractatusa* su iz ovog izdanja.

6 *Ibid.*, str. 18.

1.2. GRANICA MIŠLJENJA

Važno je, s obzirom na to da su Vitgenštajna filozofiji privukla logička razmatranja Gotloba Fregea (Gottlob Frege) koji ga je i uputio na Rasela,⁷ a koji je kao i Rasel ispitivao mogućnost da se aritmetika utemelji na logici, naglasiti da Vitgenštajn u *Tractatusu* ne traži osobine idealnog jezika podstaknut samo logicističkom idejom o izvođenju aritmetike iz logike, on pre svega pokušava da nađe odgovor na temeljno pitanje o granicama čovekovog mišljenja. Sam Vitgenštajn kaže da će njegova knjiga zapravo povući granice izražavanju misli „jer da bismo povukli granicu mišljenju, morali bismo moći misliti obje strane ove granice (morali bismo, dakle, moći misliti ono što se misliti ne može). Granica će, dakle, moći da se povuče samo u jeziku i ono što leži s onu stranu granice bit će jednostavno besmislica (*Unsinn*)“⁸. Upravo mogućnost da se u jeziku širem od idealnog jezika govori o onome o čemu se ne može misliti osnova je da se povuče granica između onoga o čemu se u idealnom jeziku može govoriti, to jest o čemu se može misliti i onoga o čemu se u idealnom jeziku ne može govoriti. Može se reći da, uopšte uzev, onaj ko ne uviđa da je Vitgenštajn morao da govori o neizrecivom ne razume strukturu nosećeg argumenta u Vitgenštajnovom *Tractatusu*.

1.3. GRANICA SMISLA

Termin „smisao“ jedan je od ključnih termina u filozofiji jezika *Tractatusa*; u tom pogledu se Vitgenštajn nadovezuje na Fregea, jednog od malobrojnih filozofa i stvaralaca uopšte kojem se ozbiljno i dosledno divio. U Predgovoru *Tractatusu* on kaže „Spomenut ću samo da veličanstvenim delima Fregeovim i radovima svog prijatelja g. Bertranda Russella dugujem veliki dio poticaja za svoje misli.“⁹. Piter Gič (Peter T. Geach) pak navodi kako mu je Vitgenštajn nekoliko dana pred smrt rekao „Kako bih voleo da sam pisao kao Frege!“¹⁰.

Ono što je u normativnom i kategorijalnom pogledu suprotstavljeno smislu jeste besmislica. Pri tome „biti besmisleno“ nije isto što i „biti bez smisla“ (*sinnlos*). Iako kaže da su tautologija i kontradikcija bez smisla (*cf.* 4.461), Vitgenštajn insistira na tome da to ne znači da su besmislene (*cf.* 4.4611). Dakle, ako nešto nema smisao ne znači da je besmisleno – odnosno da je, s obzirom na normativni aspekt ovog termina, ništavno, nepotrebno. Sve u svemu, nešto može nemati smisao i ujedno biti smisljeno! Opet se oseća prizvuk paradoksa, kao da sledeći Vitgenštajna stalno balansiramo na ivici smisla – a upravo to je dobar znak, jer granicu smisla i tražimo.

---

7 Hans Sluga, „Ludwig Wittgenstein: Life and Work – An Introduction“, *The Cambridge Companion to Wittgenstein* (eds. Hans Sluga & David G. Stern), Cambridge University Press, Cambridge, 2006. str. 5.

8 Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus* (preveo Gajo Petrović), „Veselin Masleša“ – „Svijetlost“, Sarajevo, 1987, str. 23.

9 *Ibid.*, str. 25.

10 Gottlob Frege, *Logical Investigations* (ed. P. T. Geach), Oxford, Basil Blackwell, 1977, str. viii.

2. JEZIK – ZNAČENJE I SMISAO

2.1. ZNAČENJE (*BEDEUTUNG*)

Dobro su poznata sporenja u pogledu načina da se razume kako Vitgenštajn u *Tractatusu* upotrebljava nemački termin *Bedeutung*. Zapravo, ovde se javlja isti problem koji se javlja u vezi sa razumevanjem Fregeovog pojma označenog istim terminom, jer Vitgenštajn ovaj Fregeov pojam delom preuzima, a delom kritički razmatra. O problemu sa kojim se suočavaju interpretatori Fregea i Vitgenštajna svedoče još uvek aktuelne nedoumice oko prevoda ovoga termina. Prevodioci Fregeovog teksta „Über Sinn und Bedeutung“ na engleski jezik (ne zaboravimo da najveću zaslugu za to što je shvaćen značaj Fregeovog dela ima Bertrand Russell) opredeljuju se za razna rešenja. Recimo „On Sense and Reference“¹¹ („O smislu i referenciji“), zatim „On Sense and Nominatum“¹² („O smislu i nominatumu“), ali retko „On Sense and Meaning“¹³ („O smislu i značenju“) [ovo je naravno u jezičkom smislu najispravniji prevod jer nemačka reč „Bedeutung“ znači „značenje“, da bi se na kraju ustalilo rešenje kojim se, takoreći, priznaje poraz: „On Sinn and Bedeutung“¹⁴ („O Sinn-u i Bedeutung-u“). Na srpski je jezik ovaj Fregeov tekst preveden kao „O smislu i nominatumu“ po uzoru na Fajglovo rešenje¹⁵. Budući da Vitgenštajn koristi Fregeov termin, isti se problem javlja i kod prevoda *Logisch-Philosophische Abhandlung*, a danas se izbegavanju rešenja pribegava i u ovom slučaju¹⁶. U prvom prevodu *Tractatusa* koji je, kao što je rečeno, bio na engleskom jeziku, a koji je sačinio Čarls K. Ogden (Charles K. Ogden) ovaj je termin preveden kao „meaning“, o čemu se poznata Vitgenštajnova učenica i bliska saradnica Elizabet Enskomb (G. E. M. Anscombe) veoma oštro izrazila, rekavši: „Vitgenštajn sledi Fregea u upotrebi reči 'Bedeutung' i 'bedeuten'. Uopšte uzev, one u *Tractatusu* ne bi trebalo da budu prevedene, kao što to čini Č. K. Ogden, kao 'meaning' i 'mean', već kao 'reference' i 'stand for'¹⁷. U fusnoti uz Ogdenovo ime Enskombova napominje: „Engleske čitaoce *Tractatusa* treba upozoriti da je opštepoznato da je Ogdenov prevod loš“¹⁸. U kasnijem izdanju svoje knjige ona ipak ublažava ovaj neprijatan komentar, preinačujući rečenicu iz fusnote u: „Barem ukoliko koristimo 'reference' itd.

---

11 U prevodu Maksa Bleka (Max Black) u *The Philosophical Review* 57, 1948.

12 U prevodu Herberta Fajgla (Herbert Feigl) u *Readings in Philosophical Analysis* (eds. Herbert Feigl & Wilfrid Sellars), Appleton-Century-Crofts, New York, 1949.

13 Prevod Maksa Bleka objavljen u *Frege - Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy* (ed. B. McGuinness), Blackwell, Oxford, 1984.

14 U *The Frege Reader* (ed. Michael Beany), Blackwell Publishing, Oxford, 1997, prevod Maksa Bleka je preštampan pod ovim naslovom.

15 Gotlob Frege, „O smislu i nominatumu“ (preveli Mirjana Đukić i Aleksandar Pavković), *Ogledi o jeziku i značenju* (priređili Živan Lazović i Aleksandar Pavković), Filozofsko društvo Srbije, Beograd, 1992.

16 Cf. Pasquale Frascolla, *Understanding Wittgenstein's Tractatus*, Routledge, London, 2007, str. 80, 90, 93 i 118.

17 G. E. M. Anscombe, *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, Hutchinson University Library, London, 1959 (prvo izdanje), str. 17.

18 *Ibid.*, n.1.

za Fregeov 'Bedeutung' – Ogdenov prevod *Tractatusa* ima grešaka koje Vitgenštajn nije uočio¹⁹. Vitgenštajn je, naime, imao prilike da pogleda prevod pre nego što je on objavljen i da iznese svoje sugestije²⁰. Na stranu neprimerenost načina na koji se govori o prevodu Ogdena i pristrasnost sa kojom se Vitgenštajn razrešava odgovornosti za greške, insistiranje na tome da je Frege pod 'Bedeutung' podrazumevao 'referenciju' počiva na prilagođavanju Fregeove terminologije sopstvenom razumevanju.

Gajo Petrović se u svom prevodu *Tractatusa*, kojim se ovde rukovodim, opredelio da termin „Bedeutung“ prevede adekvatno kao „značenje“. U odeljku „I smisao i značenje“ izneću razloge u prilog ovakvom shvatanju ovog Fregeovog termina.

2.2. ZNAČENJE I PREDMET

Svakako da za interpretaciju Enskombove i drugih postoje razlozi koji se u intuitivnom smislu mogu činiti valjanim. Radi se naime o tome da bismo, sledeći osećaj da se reči koje imaju značenje mogu prevoditi sa jednog jezika na drugi, o predmetu pre govorili kao o referenciji, denotaciji ili nominatumu imena nego kao o značenju imena. Iako su neka imena u izvesnom smislu istoznačna, recimo Andrej i Andreas, ona nisu po pravilu prevodiva, a kada jesu ona se po pravilu ne prevode, jer za razumevanje reči koja je ime nije potrebno „razumeti“ samu reč već saznati ko je njen nosilac. Otuda je prirodna ideja da je značenje imena onaj objekt umesto kojeg ono stoji. Štaviše, ako stvari pogledamo iz ugla učenja jezika, rekli bismo da reči prvobitno dobijaju značenja upravo tako što ih povezujemo sa objektima.

Da li to znači da imena izmišljenih likova ili nepostojećih objekata nemaju nikakvo značenje budući da nemaju nosioca? Suočen sa ovim pitanjem Frege uvodi pojam smisla koji objašnjava kako mi rečenice u kojima se ovakva imena javljaju ipak razumemo.

2.3. SMISAO

Fregeova filozofija jezika je karakteristična po spornoj tezi da vlastita imena pored značenja, odnosno predmeta na koji se odnose, imaju i smisao. Izvanteorijski posmatrano teza da imena imaju smisao čini se jednako neintuitivnom kao i teza da vlastita imena imaju značenje, što ukazuje na činjenicu da su ova dva termina veoma bliska i da se često koriste kao uzajamno zamenjiva. Međutim, neintuitivnost teze da imena imaju značenje iščezava kada je razumemo kao teorijsku artikulaciju zdravorazumskog stanovišta da značenje reči koja predstavlja ime možemo razumeti samo ukoliko znamo za šta ta reč stoji. Ali time je iscrpljeno ono što možemo da razumemo razumevajući ime, nema prostora za pojam smisla imena kao različit teorijski pojam u odnosu na

---

19 G. E. M. Anscombe, *An Introduction to Wittgenstein's Tractatus*, Hutchinson University Library, London, 1971 (četvrto izdanje), str. 17, n. 1.

20 Videti: *Ludwig Wittgenstein – Letters to C. K. Ogden* (ed. G. H. von Wright), Basil Blackwell, Oxford, 1973.

značenje imena. U tom je pogledu Fregeova teza da imena imaju i smisao neintuitivna na, reklo bi se, neotklonjiv način. Vitgenštajn, kao i mnogi drugi, nasuprot Fregeu drži da imena nemaju smisao. U čemu je onda Vitgenštajnova pozicija u odnosu na Fregeovo shvatanje smisla originalna? U radu ću pokazivati da Vitgenštajn, u osnovi, svodi na apsurd Fregeovo shvatanje smisla. Tačnije, u pododjeljku „Traktarijanski paradoks identiteta“ sugerisaću da Fregeov argument koji se smatra najznačajnijim argumentom u prilog tezi da imena imaju smisao počiva na stavu koji je, prema teoriji značenja iznetoj u *Tractatusu*, besmislen. Radi se o čuvenoj Fregeovoj zagonetki ili o zagonetki identiteta. Analiza ove zagonetke kroz prizmu *Tractatusa* pružiće nam potpuniji uvid u Vitgenštajnovu shvatanje besmislenog.

2.4. I SMISAO I ZNAČENJE

Prema Fregeu svaki designacioni izraz može da ima i smisao i značenje. Pre svega je, smatra Frege, u naučnom jeziku neophodno da izrazi imaju značenje. Otuda, s obzirom na to da se u naučnom jeziku prvenstveno koriste opšta imena, značenja opštih imena ne mogu biti objekti koji pod njih potpadaju, jer naučno ispitivanje se upravo i vrši da bi se ustanovilo da li je neki pojam prazan ili ne. Ukoliko bi i za opšta imena važilo isto što i za vlastita, naime to da su objekti njihovo značenje, onda bi po prirodi stvari, mnoga opšta imena bila bez značenja. Ona međutim nisu bez značenja, jer njihovo je značenje, tvrdi Frege, pojam.

Sada, budući da se Frege pre svega bavi prirodom jezika pogodnog za izražavanje naučnih teza i hipoteza, prirodno je pretpostaviti da se za termin „Bedeutung“ opredelio polazeći od opštih, a ne od vlastitih imena. U slučaju opštih imena je intuitivnije razumeti „Bedeutung“ kao značenje nego kao referenciju, jer pre bismo rekli, na primer, da reč „demokratija“ razumemo zato što razumemo pojam *demokratija*, a ne zato što znamo koja su sve društva demokratska – mi bismo ovu reč razumeli i kada takvih društava ne bi ni bilo. Međutim, ono što je intuitivno za opšte ime nije intuitivno za vlastito ime.

Što se značenja deklarativne rečenice ili stava (*Satz*) tiče, Frege zastupa tezu da je to istinosna vrednost. Razlog je sledeći: značenje iskaza ne bi smelo da se promeni ukoliko se u njemu neki izraz zameni istoznačnim izrazom; jedino što je nepromenljivo u tom smislu jeste istinosna vrednost iskaza, otuda je istinosna vrednost njegovo značenje. Posledica je to da nemaju sve deklarativne rečenice značenje, jer nemaju sve deklarativne rečenice istinosnu vrednost, na primer ukoliko pripadaju fikciji. Kako mi onda razumemo romane ako deklarativne rečenice u njima nemaju značenje? Fregeov je odgovor da ih mi razumemo zato što one, iako nemaju istinosnu vrednost, imaju smisao. Otuda, prema principu kompozicionalnosti kojeg se Frege drži, sledi da i imena imaju smisao budući da celina kojoj pripadaju, to jest, rečenica, ima smisao. Opet, međutim, ono što je intuitivno za rečenicu (da ima smisao) nije intuitivno za vlastito ime. Ova neravnoteža Fregeove teorije značenja počiva upravo na njenoj uniformnosti u pogledu semantičkih osobina designacionih izraza – svima se može pripisati i smisao i značenje.

2.5. ILI SMISAO ILI ZNAČENJE

U Vitgenštajnovoj filozofiji *Tractatusa* Fregeovi termini *smisao* i *značenje* su među ključnim terminima. Međutim, Vitgenštajn ove pojmove razvija na takav način da je njegovo shvatanje jezika pre svega, za razliku od Fregeovog, intuitivno balansirano.

Vitgenštajn zastupa tezu da samo ime može da stoji umesto predmeta²¹ (više reči o Vitgenštajnovoj ontologiji predmeta biće u odeljku „Istina i stvarnost“). Deklarativna rečenica ili stav pak nema značenje jer nije ime. Time se pobija i sporna teza Fregeovog shvatanja jezika u pogledu toga šta sve spada u kategoriju imena. Naime, prema Fregeu nisu samo obična imena poput „Platon“ ili „Aristotel“ vlastita imena, u njih spadaju i određujući opisi poput „Aristotelov učitelj“ ili „Platonov učenik“, ali i najneobičnije i najspornije jeste to što su vlastita imena i čitave rečenice. Tako je, na primer, rečenica „Platon je Aristotelov učitelj“ ime jednog objekta – taj objekat je, u ovom slučaju, Istina, dok je rečenica „Platon je Aristotelov učenik“ ime objekta Laž.

Rasel je 1905. godine pokazivao da izrazi kao što je „Aristotelov učitelj“ nisu imena. Kasnije su Rasel i Vitgenštajn razvijajući postavke logičkog atomizma, pravca čiji su osnivači, pokazali da ni rečenice ne mogu biti imena. Ovde će biti prikazan argument kako ga Rasel izlaže u *Filozofiji logičkog atomizma* budući da je jasniji od Vitgenštajnovog u *Tractatusu*.

Argument Rasela i Vitgenštajna počiva na shvatanju istine kao korespondencije, odnosno na poznatom Aristotelovom shvatanju istine. Rečenica „Platon je Aristotelov učitelj“ je istinita ukoliko Platon zaista jeste Aristotelov učitelj, a lažna je ako nije. Istinitost ovog iskaza zapravo zavisi od postojanja ili nepostojanja odgovarajućeg stanja stvari. Rasel i Vitgenštajn postavljaju pitanje da li je ovaj odnos između iskaza i stanja stvari koje ga čini istinitim ili lažnim odnos imenovanja? Uočimo da jedno isto stanje stvari, to jest da je Platon Aristotelov učitelj, čini istinitim iskaz „Platon je Aristotelov učitelj“ a lažnim iskaz „Platon nije Aristotelov učitelj“. Dakle jedno isto stanje stvari u jednom trenutku čini istinitom rečenicu „p“, a lažnom rečenicu „ne-p“. Ako bi ovaj odnos bio odnos imenovanog i imena, svakom bi stanju stvari odgovarala uvek po dva imena – i ime „p“ i ime „ne-p“²². Ovo je očigledno apsurdno iz čega sledi da deklarativne rečenice nisu imena stanja stvari. Ili, kako to Vitgenštajn kaže, stav nije ime stanja stvari, već je stav opis stanja stvari (*cf.* 4.023).

Očekivalo bi se, posebno s obzirom na pojam smisla kako ga određuje Frege u tekstu „Über Sinn und Bedeutung“ gde o smislu govori kao o načinu ukazivanja, da će Vitgenštajn pošto tvrdi da samo stav ima smisao jer prikazuje stanje stvari zastupati tezu da je smisao rečenice način prikazivanja stanja stvari. Vitgenštajn međutim kaže: „Ono što slika prikazuje, to je njen smisao“ (2.221). Budući da slika prikazuje moguće stanje stvari, sledi da je smisao stava moguće stanje stvari koje on prikazuje. Vitgenštajn koristi različite glagole kada govori o odnosu stava i stanja stvari i o odnosu imena

---

21 „Ime znači predmet. Predmet je njegovo značenje.“ (3.203). Napomena: u izdanju *Tractatusa* na koje se u ovom radu referira na ovom mestu postoji lako uočljiva štamparska greška - umesto (3.203) stoji (3.202).

22 *Cf.* Bertrand Rasel, *Filozofija logičkog atomizma* (preveo Vladislav Nikolić), Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića Sremski Karlovci, Novi Sad, 2007, str. 57-58.

i predmeta. On kaže: „Slika prikazuje (*darstellen*) jedno moguće stanje stvari u logičkom prostoru“ (2.202), a „Stav prikazuje (*darstellen*) postojanje ili nepostojanje stanja stvari“ (4.1). Takođe kaže „U stavu ime zastupa (*vertreten*) predmet“ (3.22). Ovde je potrebno obratiti pažnju na kvalifikaciju „u stavu“ – ime, naime, van stava nema značenje. Ovde Vitgenštajn takođe sledi poznati Fregeov princip iz §62 *Osnova aritmetike*: „Riječi nešto znače samo u kontekstu nekog stavka“²³. Treba takođe skrenuti pažnju na to da pošto, prema Vitgenštajnu, stav nema značenje već samo smisao, određenje dato u (3.22) treba shvatiti kao: samo u stavu koji ima smisao ime ima značenje.

Sada se može reći da stav ne zastupa stanje stvari, tako da stav nema značenje. Na kraju, možemo zaključiti da iako Vitgenštajn sledeći Fregea govori o dvema semantičkim osobinama designacionih izraza (smisao i značenje), njegova je teorija jezika, za razliku od Fregeove, jednodimenzionalna u tom smislu što nema svaki designacioni izraz obe ove osobine, dok je Fregeova teorija u ovom pogledu dvodimenzionalna.

3. ISTINA I STVARNOST

3.1. ISTINA I STAV

Temeljno je filozofsko pitanje u kojoj meri, ako uopšte, postoji korespondencija između toga kako o svetu mislimo i govorimo i kakav svet jeste, i Vitgenštajn u *Tractatusu* odgovara upravo na ovo pitanje. U odeljku „*Ili smisao ili značenje*“ iznet je argument kojim Rasel i Vitgenštajn svode na apsurd pretpostavku da je stav ime stanja stvari, iz čega oni izvode tezu da stav nema značenje. Međutim, treba imati u vidu da time nije, generalno uzev, svedena na apsurd Fregeova teza da su stavovi imena objekata Istina ili Laž. Naime, Rasel i Vitgenštajn pokazuju da stav ne može biti ime stanja stvari – ali Frege to i ne tvrdi. Dakle, njihovo odbacivanje teze da je stav ime ima dublje osnove – ono se tiče shvatanja istine. Za Fregea je Istina apstraktni objekt, dok je za Vitgenštajna istina osobina stava. Pored toga, Vitgenštajn, poput većine filozofa tokom više od dve hiljade godina pa i danas, kao osnovu određenja istine uzima Aristotelovo shvatanje istine. Frege međutim u svom kasnom tekstu iz 1918-19. godine „Misao – logičko istraživanje“ upravo kritikuje stanovište da je istinitost stvar korespondencije stava i stvarnosti, jer je korespondencija stvar stepena dok istinitost nije²⁴. Štaviše, tvrdi on, istinitost uopšte i nije osobina stava iako nas jezik navodi na tu pomisao. Mi, na primer kažemo da je rečenica „Aristotel je Platonov učenik“ istinita, dok Frege kaže da mi „[u] obliku iskazne rečenice izražavamo uviđanje istine. Za to nam nije potrebna reč 'istinito'. Čak i kada je upotrebimo, stvarna moć tvrđenja ne leži u ovoj reči već u tom obliku iskazne rečenice a tamo gde ona izgubi ovu moć tvrđenja, reč 'istinito' ne može je ponovo vratiti“²⁵.

23 Gottlob Frege, *Osnove aritmetike i drugi spisi* (odabrali i preveli Filip Grgić i Maja Hudoletnjak Grgić), Kruzak, Zagreb, 1995, str. 89.

24 Gottlob Frege, „Misao – logičko istraživanje“, *Gledišta* 9/1977, str. 846.

25 *Ibid.*, str. 849.

Istina za Fregea nije osobina stava, već njegova vrednost, odnosno značenje. Tako je u ontološkom smislu istina objekat, a ne svojstvo. Pošto je istina objekat – stav je ime.

Za Vitgenštajna, videli smo, ne samo da istina nije značenje nego osobina stava, već stav po svojoj prirodi uopšte i nema značenje, a to je upravo zato što ima smisao, odnosno što za razliku od imena opisuje moguće stanje stvari.

Budući da Vitgenštajn zastupa korespondentnu teoriju istine treba pogledati šta on podrazumeva pod stvarnošću.

3.2. STVARNOST

Za celokupnu stvarnost Vitgenštajn kaže da je ona svet (*cf.* 2.063), pri čemu se svet sastoji od činjenica (*cf.* 1.2).

Šta su činjenice može se izvesti iz teze „Svijet je sve što je slučaj“ (1) i teze „Ono što je slučaj, činjenica, jest postojanje stanja stvari“ (2). Činjenica je, dakle, ono što je slučaj, a slučaj je postojanje stanja stvari. Stanje stvari je pak veza predmeta (*cf.* 2.01) koji su, sami po sebi, prosti, nepromenljivi i trajni – oni su supstancija sveta, dok su stanja stvari promenljiva, jer je konfiguracija predmeta promenljiva. Predmeti imaju samo formalna svojstva te je stoga njihova suštinska odlika mogućnost da budu sastavni deo bilo kojeg mogućeg stanja stvari.

Svet je tako skup postojećih stanja stvari²⁶, a pošto je postojanje stanja stvari pozitivna činjenica, a nepostojanje stanja stvari negativna činjenica (*cf.* 2.06), svet je skup pozitivnih činjenica. Stvarnost je, međutim, skup i pozitivnih i negativnih činjenica²⁷. Tako je stvarnost skup mogućih stanja stvari koji je određen supstancijom sveta, to jest predmetima.

Vidimo da je pojam stvarnosti širi pojam od pojma sveta, ali zar ih Vitgenštajn ne izjednačava iskazom od kojeg smo pošli, odnosno tezom „Cjelokupna stvarnost je svijet.“ (2.063)? Opet smo na granici smisla, jer moguće bi trebalo da je šire od aktuelnog.

3.3. SLIKA

Slika je veza nas i stvarnosti. Ova se veza uspostavlja tako što „[m]i sebi pravimo slike činjenica“ (2.1), slike se dakle odnose na sve činjenice – i pozitivne i negativne. Da bi se slika odnosila na stvarnost, odnosno na moguće stanje stvari, ona mora imati nešto zajedničko sa tim stanjem stvari. Ali šta je to što svaka slika ima zajedničko sa mogućim stanjem stvari? Prirodno se nameće ideja sličnosti, jer obično slika liči na ono što predstavlja, recimo slika oblaka liči na oblake. Međutim slika oblaka može biti plava, ali i ne mora – ona, na primer, može biti crno bela. Da li slika uopšte mora da bude slična stanju stvari koje prikazuje? Na ovo je pitanje pre Vitgenštajna odgovorio Čarls Sanders Pers (Charles Sanders Peirce) kada je dajući karakteristike ikone kao po-

---

26 „Celokupnost postojećih stanja stvari je svijet.“ (2.04).

27 „Postojanje i nepostojanje stanja stvari je stvarnost.“ (2.06).

sebne vrste znaka (pored indeksa i simbola) koji označava na osnovu sličnosti rekao da se nešto može ikonički predstaviti i pomoću upravo suprotne osobine, odnosno preko kontrasta – na potrebu za umerenošću se može ukazati prikazivanjem loših posledica opijanja²⁸. Stoga je ikona, prema Persu, znak koji označava na temelju toga što između njega i onoga što on reprezentuje postoji strukturalna sličnost. Slično, Vitgenštajn kaže da je slici i stvarnosti na koju se ona odnosi zajednička logička struktura. Zanimljivo je uočiti još jednu sličnost sa Persom, kada Vitgenštajn o stavu kaže da je slika stvarnosti (cf. 4.01) a da je misao smisaoni stav, on time kaže da je i misao slika, Pers je takođe ikoničko mišljenje smatrao fundamentalnim vidom mišljenja²⁹.

Polazeći od toga da je misao smisaona slika stvarnosti i da, prema tome, sa stvarnošću ima zajedničku logičku strukturu, Vitgenštajn izvodi da je misao logička slika činjenica (cf. 3). Odavde sledi da ne možemo imati nelogične misli. Opet je zanimljivo uporediti Vitgenštajna sa Persom – Pers je tvrdio da se sve radnje duha odvijaju prema pravilima validnog zaključivanja³⁰.

4. KAZIVANJE I POKAZIVANJE

4.1. KAZIVANJE I POKAZIVANJE SE ISKLJUČUJU

U pismu Raselu Vitgenštajn govori o razlici između pokazivanja i kazivanja kao o glavnom problemu filozofije. On kaže „[g]lavna poenta je razlučiti šta može biti izraženo (*gesagt*) prop[ozicijama] - tj. jezikom - (i, što se svodi na isto, što se može *misлити*) i ono što se ne može izraziti prop[ozicijama], već se samo može pokazati (*gezeigt*); što je, verujem, osnovni problem filozofije“³¹.

U *Tractatusu* Vitgenštajn kaže da se kazivanje i pokazivanje isključuju: „Ono što se može pokazati, ne može se reći.“ (4.1212). U odeljku „*Ili* smisao *ili* značenje“ istaknuto je da stav, budući slika, *prikazuje* postojanje i nepostojanje stanja stvari. Stav svakako kazuje budući da se u stavu misao „izražava čulno opažljivo“ (3.1) a, uopšte uzev, „jezik preodjeva misao“ (4.002)³². Sledi stoga da se razlika kazivanja i pokazivanja poklapa sa razlikom između prikazivanja i pokazivanja.

Međutim, ako je smisao ono što slika prikazuje (cf. 2.221) i ako je smisao pokazan stavom (cf. 4.022), onda slika i prikazuje i pokazuje svoj smisao. To onda znači da slika i kazuje i pokazuje svoj smisao? Zar se oni ne isključuju? Opet smo na ivici paradoksa.

---

28 Cf. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, Volume II (eds. Charles Hartshorne & Paul Weiss), The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1960, 2.282.

29 Cf. *ibid.* Volume V, 5.267-5.280.

30 Cf. *ibid.* 5.162.

31 Iz Vitgenštajnovog pisma Raselu, napisanog 19. 8. 1919. godine u zarobljeničkom logoru u Kasinu (Cassino), u *Ludwig Wittgenstein Cambridge Letters* (eds. Brian McGuinness & Georg Henrik von Wright), Wiley-Blackwell, 1997, str. 124.

32 Frege u svom kasnom tekstu „Misao – logičko istraživanje“ iz 1918/19. godine kaže „Misli koje po sebi nisu opažljive uzimaju opažljivo ruho rečenice i tako nam postaju shvatljive,“ *Gledišta* 9/1977, str. 847.

4.2. BEZ SMISLA

Ako je smisao stava ono što on prikazuje, to jest moguće stanje stvari, koje ga, ako je postojeće, čini istinitim³³, šta je smisao stava koji je istinit u svim mogućim stanjima stvari? Ako ga sva moguća stanja stvari čine istinitim, onda bi on morao da prikazuje sva moguća stanja stvari istovremeno, a takva je slika nemoguća. Takav stav otuda ne može imati smisao. Da li ima takvih stavova? Da, to su istine logike, tautologije ili analitičke istine, to jest nužne istine. Tautologija je na granici smisla, ona je bez smisla. Međutim, Vitgenštajn će reći da tautologije nisu besmislene. Sledi otuda da je kategorija *biti bez smisla* unutar kategorije smislenog. Dakle, besmisleno i smisljeno su dve oblasti takve da poslednja uključuje i ono što je bez smisla. Sam Vitgenštajn poredi ovaj položaj tautologije na granici smisla sa nulom u aritmetici. Pogledajmo to u slučaju deljivosti, nešto je u oblasti deljivosti a nešto izvan nje, boje su nedeljive, a brojevi su deljivi. Brojevi spadaju u kategoriju deljivih stvari, dok je kategorijalna greška reći da su boje deljive. Zatim, u oblasti deljivog imamo proste i složene brojeve, one koji su deljivi samo sobom i jedinicom i one koji su deljivi i drugim brojevima. Smisao u kojem su prosti brojevi deljivi je manje pun nego smisao u kojem su deljivi složeni brojevi, dok je smisao u kojem su brojevi deljivi nulom i u kojem je nula uopšte deljiva krajnje apstraktan i na samoj granici smisla ali jeste u kategoriji smisla.

Ostaje pitanje da li je tautologija misлива, na koje je Vitgenštajnov odgovor da nije, jer matematički stavovi ne izražavaju nikakve misli (cf. 6.21). Tautologija ništa ne kazuje, ali pokazuje da ništa ne kazuje³⁴.

5. NEIZRECIVO – NEMISLIVO I POKAZIVO

5.1. NEIZRECIVO

Vitgenštajn tvrdi jaku vezu između jezika i mišljenja. Ono što se ne može misliti ne može se reći, ono što se ne može reći ne može se misliti. Ovo je jasno izneto u pominjanom pismu Raselu. U *Tractatusu* Vitgenštajn kaže „ne možemo reći što ne možemo misliti“ (5.61). Ali, da li možemo misliti ono što ne možemo reći? Odnosno, da li je moguća misao koja se ne može pretočiti u reči?

Vitgenštajn misao određuje kao smisaoni (*sinnvoll*) stav (cf. 4), budući da je stav jezički entitet sledi da je misao poseban vid jezičkog entiteta koji ima smisao. Dakle, ne može se misliti ono što se ne može reći, jer misao je određena preko stava. Izrecivo i misljivo stoga koincidiraju³⁵. Dakle, jedna osobina neizrecivog jeste da je ono nemislivo.

---

33 “Ako je elementarni stav istinit, onda stanje stvari postoji; ako je elementarni stav lažan, onda stanje stvari ne postoji.“ (4.25).

34 „Stav pokazuje ono šta kaže, tautologija i kontradikcija pokazuju da ne kažu ništa.“ (4.461).

35 Treba napomenuti da pored ove interpretacije ima i drugih prema kojima Vitgenštajn podrazumeva postojanje mentalističkog jezika, u tom slučaju bi neizrecivost bila neizrecivost u mentalističkom jeziku. Vidi na primer: Donna M. Summerfield, „Thought and Language in the *Tractatus*“, *Midwest Studies in Philosophy*, XVII, 1992. Međutim ova je interpretacija sporna iz više razloga, najpre usled toga što Vitgenštajn nigde ne govori o ovakvoj vrsti jezika.

5.2. NEIZRECIVO I POKAZIVO

Druga osobina neizrecivog izvodi se iz teze 4.1212 koja glasi: „Ono što se *može* pokazati *ne može* se reći.“ Dakle ono što je pokazivo jeste neizrecivo. „Svakako ima nešto neizrecivo. Ono se pokazuje, ono je Mistično.“ (6.522).

Neizrecivo je stoga karakterisano time da se može pokazati i ne može misliti.

Šta se uopšte pokazuje? Stav kazuje na taj način što prikazuje, a njegovi elementi zastupaju, a mi saznajemo šta stav prikazuje, a šta ime zastupa na osnovu veze stava i stvarnosti, odnosno na osnovu forme odslikavanja koja nije prikazana na slici već je njome pokazana. Kao što muzičar na osnovu nota izvodi melodiju iako, kako kaže Vitgenštajn „u tome što postoji jedno opće pravilo po kojem muzičar može iz partiture razabrati simfoniju, po kojem se iz linije na gramofonskoj ploči može izvesti simfonija i po prvom pravilu ponovo partitura, upravo u tome sastoji se sličnost ovih prividno potpuno različitih tvorevina. I to je pravilo zakon projekcije, koji projicira simfoniju u notni jezik. Ono je pravilo preobraćanja notnog jezika u jezik gramofonske ploče.“ (4.0141). Ili kada prevodimo rečenice sa jednog na drugi jezik, same rečenice ne sadrže pravila prevođenja. Slično važi za pravila zaključivanja koja se pokazuju, ona se ne kazuju. Ovo zapažanje je pre Vitgenštajna uverljivo izneo Luis Kerol (Lewis Carroll) u tekstu upečatljivog naslova „What the Tortoise Said to Achilles“ („Šta je kornjača rekla Ahilu“). Radi se o tome da Ahil izvodi zaključak q iz premise p i premise ako p , onda q , služeći se, normalno, *modus ponensom*. Kornjača, međutim, uspeva da ubedi Ahila da onda i konkretnu instancu *modus ponensa* (Ako p i ako p , onda q ; onda q), budući da je toliko važna, uvrsti među premise, na taj način se Ahil suočava sa beskonačnim regresom³⁶. Pouka je da pravila zaključivanja ne mogu imati ulogu premisa, odnosno da zaključivanje na jedan način sadrži premise, a na drugi pravila. Možemo reći, služeći se Vitgenštajnovom terminologijom, da su premise i zaključci u zaključivanjima iskazani, dok su pravila zaključivanja zaključivanjima pokazana. Ili, pravila su merila u skladu sa kojima se izvode zaključivanja, a merila ne mogu biti sadržana u merenom. Vitgenštajn kaže „Svaki stav logike je modus ponens prikazan znakovima. (A modus ponens ne može se izraziti stavom).“ (6.1264).

Na kraju, razlika koju Vitgenštajn pravi između pokazivanja i kazivanja može se uporediti sa razlikom koju Rajl (Gilbert Ryle) pravi između *znanja da* i *znanja kako* – kazivanje bi bilo vezano za propozicijsko znanje (*znanje da*) dok bi pokazivanje bilo stvar *znanja kako*.³⁷

---

36 Cf. Lewis Carroll, „What the Tortoise Said to Achilles“, *Mind* 4:14, 1895.

37 Više o Rajlovoj distinkciji i njenim posledicama po zapažanje Luisa Kerola u: Miroslava Andelković, *Kreativni entimem*, Univerzitet u Beogradu – Filozofski fakultet, Beograd, 2007, str. 91- 122.

6. DA LI JE IDENTITET BEZ SMISLA ILI BESMILEN?

6.1. ZAGONETKA IDENTITETA

Argument kojim Frege podupire tezu o tome da vlastita imena imaju smisao predstavlja čuveno rešenje zagonetke o iskazima identiteta. Bitno je stoga usredsrediti se na posledice koje po Fregeovu argumentaciju ima Vitgenštajnovno shvatanje jezika u *Tractatusu*.

Frege u tekstu „Über Sinn und Bedeutung“ (1892) pokazuje da se nužnost iskaza o identitetu objašnjava uz pomoć njegovog pojma smisla. U svom ranom delu *Begriffsschrift* (1879) Frege je zastupao tezu da se u iskazima identiteta govori o znacima, odnosno naprosto o tome da dva znaka označavaju isti predmet. Ovo gledište Frege napušta jer su znakovi proizvoljni. Posledica ove neosporne činjenice je da iskazi identiteta ukoliko bi govorili o vezi između znakova ne bi bili nužno istiniti već kontingentno istiniti. Stav „ $a=b$ “ koji je istinit danas može postati lažan sutra. Međutim, svaka stvar je identična samoj sebi i samo sebi. Dakle, ne može jedna stvar ne biti identična samoj sebi, što navodi na pomisao da su iskazi identiteta nužni. Problem je onda u tome što iskazi identiteta da bi bili nužni ne mogu biti odnos između znakova. Frege ovaj problem rešava na sledeći dobro poznat način. Ukoliko je istinit iskaz identiteta „ $a=b$ “, „ a “ i „ b “ se odnose na isti predmet i taj predmet je njihovo značenje. Međutim i iskaz „ $a=a$ “ kaže da se „ a “ i „ a “ odnose na isti predmet i taj predmet je njihovo značenje. Čini se da iskazi „ $a=b$ “ i „ $a=a$ “ stoga imaju isto značenje, ali kako je to moguće kada jedan znamo *a priori* a drugi tek *a posteriori*? Frege, držeći se uslova da je značenje imena predmet na koji se ime odnosi, odgovara da ova dva iskaza zaista imaju isto značenje ali da se razlikuje njihov smisao. Otuda, premda imena „ a “ i „ b “ imaju isto značenje, ona imaju različiti smisao.

Vitgenštajn pak kaže da se identitet značenja dvaju izraza ne može tvrditi. Jer da bi se moglo tvrditi nešto o njihovom značenju, mora se znati njihovo značenje, a ako se zna njihovo značenje, onda se zna i da li znače isto ili različito (cf. 6.2322).

Primitimo da Vitgenštajnova primedba ima strukturu paradoksa istraživanja o kome se govori u Platovom dijalogu *Menon*, naime ona se može razumeti na sledeći način: ne može se tvrditi identitet značenja ni onoga što se zna ni onoga što se ne zna. Ako znamo značenja dvaju izraza onda već znamo da li su ista ili nisu, a ako ih ne znamo, onda i nema značenja o kojima bismo mi mogli tvrditi da su jednaka.

Ova kritika se uz dodatna mesta iz *Tractatusa* može pojačati tako da Fregeova teza ne pati samo od epistemičkog paradoksa kakav je paradoks istraživanja već i od semantičkog paradoksa koji bih nazvala traktarijanskim paradoksom iskaza identiteta.

6.2. TRAKTARIJANSKI PARADOKS IDENTITETA

Postavlja se pitanje kakav status ima stav „ $a=a$ “? Vitgenštajn kaže da je „besmilica reći za dvije stvari da su identične, a reći za jednu da je identična sama sa sobom ne kazuje baš ništa.“ (5.5303). Da li on time stav „ $a=a$ “ svrstava među tautologije, budući

da su one uvek istiniti iskazi koji ne kažu ništa a s obzirom na to da se „a=a“ svakako čini iskazom koji ne može biti lažan.

Pokazivaću da iz postavki *Tractusa* sledi da je iskaz „a=a“ besmislen. Pre nego što pokažem u čemu se ogleda ovaj traktarijanski paradoks identiteta treba istaći da je Okamova oštrica (entitete ne treba umnožavati bez potrebe) metodološki princip kojim se Vitgenštajn rukovodi u *Tractatusu* i koji je, uopšte uzev, ključan princip logičkog atomizma i da on u izvođenju koje sledi ima ključnu ulogu. Vitgenštajn kaže: „Ako jedan znak *nije potreban*, onda on nema značenje. To je smisao Occamove devize.“ (3.328).

I zaista, ako pogledamo kako bismo pristupili stvaranju sasvim novog jezika sigurno je da bismo izbegavali da jednu istu stvar imenujemo dva puta, jednom od ta dva imena bismo dali drugo značenje ili bismo ga privremeno „smestili“ u skupinu reči koje čekaju da dobiju značenje, koje su dakle bez značenja.

Vratimo se sada iskazu o identitetu značenja bilo koja dva izraza „a“ i „b“ i postavimo pitanje da li taj stav uopšte ima smisao. Ako stav „a=b“ ima smisao onda i „a“ i „b“ imaju značenje (u 5.4733 Vitgenštajn kaže da ako neki stav nema smisla to može biti samo zato što nekima od njegovih sastavnih delova nismo dali nikakvo značenje). Ako je „a=b“ istinit stav, onda „a“ i „b“ imaju isto značenje, prema Okamovoj oštrici, kako je shvata Vitgenštajn, sledi da jedan od njih nema značenje, tako ni sam iskaz „a=b“ nema smisao. Pretpostavka o smislenosti ovog iskaza vodi u paradoks. Zato je iskaz „a=b“ besmislen za bilo koja dva izraza „a“ i „b“ te je, stoga, besmislen i iskaz „a=a“.

Kako onda Vitgenštajn izražava jednakost predmeta? U 5.53 on kaže: „Jednakost predmeta izražavam jednakošću znaka, a ne pomoću znaka jednakosti. Različitost predmeta različitošću znakova.“ Istu stvar zagonetno duhovito Vitgenštajn kaže u 3.203: „’A’ je isti znak kao ’A’“³⁸.

7. PREKO SPORENJA IZMEĐU ANSELMA I GAUNILA DO VITGENŠTAJNOVOG ODREĐENJA BESMISLENOG

Da bi odgovorio na pitanje „[K]ako je laik kazao u srcu svome ono što nije mogao da misli, odnosno, zašto nije mogao da misli ono što je kazao, jer reći u srcu svom isto je što i misliti?“³⁹, Anselm pravi razliku između zamisli (razumevanja) prema rečima i zamisli prema pojmu. Na primer „niko ko razume šta je vatra i šta je voda ne bi zamislio da je vatra voda, s obzirom na prirodu samih činjenica, ali je to moguće prema rečima“⁴⁰. Ili, što je možda očigledniji primer, mi možemo razumeti izraz „okrugli kvadrat“ ali ne možemo razumeti pojam *okrugli kvadrat*, jer on je samoprotivrečan. Gaunilo pak zastupa tezu o mogućnosti pojmovne zamisli samo ukoliko postoji pozitivna analogija – ono što je izvan svake nama poznate stvarnosti može se razumeti samo prema rečima. Time Gaunilo zapravo daje ograničenje zamisli prema pojmu. Vitgen-

38 Videti takođe fusnotu 21.

39 Anselm Kenterberijski, *Proslogion* (preveo Milan Tasić), Moderna, Beograd, 1991, str. 16.

40 U navedenom izdanju je izostavljena ova rečenica, citirana je prema: *The Ontological Argument – From St Anselm to Contemporary Philosophers* (ed. Alvin Plantinga), Macmillan, London, 1968, str. 6.

štajn, može se tvrditi, uvodi isto ograničenje kada tvrdi da se može misliti samo o činjenicama sveta (pozitivnim ili negativnim), da se može misliti dakle samo o stvarnosti za koju je osnov naš svet. To što Vitgenštajn takođe tvrdi da je sve zamislivo i moguće, jasno potkrepljuje ovu tezu. Dakle, Gaunilovo ograničenje da pojmovna zamisao mora biti zasnovana na stvarnosti u Vitgenštajnovim terminima glasi: *Misao mora da prikazuje činjenice*.

Dalje, filozofija *Tractatusa* se može sagledati kao da nudi dodatno ograničenje uz ovo Gaunilovo. Naime, dok Gaunilo ograničava zamisao prema pojmu, Vitgenštajn, upravo time što za tautologije kaže da su bez smisla ali da nisu besmislene jer pripadaju simbolizmu⁴¹, ograničava i uslov zamisli prema rečima. Tautologije su nemislive jer nisu zamisli prema pojmu, ali budući da pripadaju simbolizmu one iako ne prikazuju, pokazuju.

Kako se ova dva pomenuta ograničenja reflektuju na određenje besmislenog? Ovdje terminologija zamućuje sliku. Zapazimo sledeće: ograničavajući uslov za pojmljivost stava „Misao mora da prikazuje činjenice“ (gaunilovski uslov) ekvivalentan je uslovu da *stav kazuje*. Tako je Gaunilov uslov pojmljivosti isto što i Vitgenštajnov uslov izrecivosti. S druge strane, ograničavajući uslov za zamisao prema rečima (Vitgenštajnov uslov) je zapravo ograničavajući uslov ne za izrecivo, kako bi se s obzirom na termine očekivalo, već je uslov pokazivosti. Uslov bi glasio: zamisao prema rečima (ili ono što pripada simbolizmu) *mora da pokazuje*.

Besmisleno je ono što ne zadovoljava ni Gaunilov ni Vitgenštajnov uslov.

MIROSLAVA ANĐELKOVIĆ
Faculty of Philosophy, Belgrade

WITTGENSTEIN ON SENSE AND NONSENSE

Abstract: One of the problems in the *Tractatus* is the question of relationship between language and reality, or of the correspondence between our thinking and talking about the world and the way the world really is. Wittgenstein claims that there is a strong interconnection between language and thought. In searching for an answer to a fundamental philosophical question about the limits of thought, Wittgenstein is investigating the features of an ideal language in which nonsense cannot be said. He starts from Frege's notion of sense, which, as I will argue, he reduces to absurdity. Further, I elucidate Wittgenstein's key distinction between saying and showing by relating the conditions which need to be fulfilled for saying with Gaunilo's condition for conceiving, while Wittgenstein's condition for showing I interpret as the condition for "conceiving through words". Finally, I conclude that nonsense is what violates both conditions, Gaunilo's and Wittgenstein's.

Keywords: Sense, Meaning, Thought, Reality, Saying, Showing, Nonsense

---

41 "[T]autologija i kontradikcija nisu besmislene; one pripadaju simbolizmu, i to slično kao '0' simbolizmu aritmetike." (4.4611).